

İslâm Tarihinde İsnâd

YUSUF ZÂHİR EFENDİ

Sadeleştiren
SADETTİN GÜRMAN

Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı İslâm Tarihi Doktora Öğrencisi
sadettingurman@gmail.com

Geliş Tarihi / Received: 28.07.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 10.11.2019

Atıf / Cite as

Yusuf Zâhir Efendi. "İslâm Tarihinde İsnâd". çev. Sadettin Gürman, *İstem*, 17/34 (2019): 213-239.
<https://doi.org/10.31591/istem.597775>

Öz

Sadeleştirdiğimiz bu metinler¹ son dönem Osmanlı ulemâsından Yûsuf Zâhir İbnü's-Şeyh Mehmed Elîf Hasîrîzade'nin (1883-1956), 1925 yılının Şubat ve Eylül ayları arasında *Mahfil* dergisinin 58, 60, 61, 62, 63, 64, ve 65. sayılarında yayınlanan müteselsil yedi makalesinden oluşmaktadır. Reddiye makamında yazılan makalelerin konusu, Hüseyin Câhid Bey (1875-1957) tarafından tercüme edilen ünlü İtalyan müsteşrik Leone Caetani'nin² (1869-1935) *Annali dell'Islam (İslâm Tarihi)*³ adlı kitabının *İsnâd'ın Tenkîd-i Tarihîsi* bahsindeki iddialarına cevap ve tenkit mahiyetindedir. Caetani bahse konu bu çalışmasında, İslâmî ilimler için vazgeçilmez bir yöntem olan isnâdın sahih bilgiye ulaşmada ilmî bir değer taşımadığını ve Müslümanlar tarafından dini inançlarını pekiştirmek için ortaya çıkarıldığını herhangi bir bilimsel veriye dayanmaksızın iddia etmektedir. Ancak buna mukabil Yûsuf Zâhir Efendi dönemindeki bir çok ulemâ gibi isnâdın tarihi, amacı ve önemi üzerinde durmuş aynı zamanda Caetani'nin isnâd müessesini yıpratıcı iddialarına dönemin imkan ve şartları içinde aklî ve ilmî cevaplar vererek onun tarafgir tutumunun ilim insanı sıfatına yakışmadığını ifade etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, İsnâd, Hadis, Leone Caetani, Yûsuf Zâhir.

Abstract

Isnad in the Islamic History

These texts we simplification are the articles written by Yusuf Zahir Ibnu's-Sheikh Mehmed Elif Hasirizade (1883-1956) one of the Ottoman scholars and published between February and September 1925, subsequent 58, 60, 61, 62, 63, 64, and 65. numbers in the journal of *Mahfil*. The subject of the articles written as rejection is the answer and criticism of the claims in the chapter *Historical Critique of İsnâd* of the book of *Annali dell'Islam (İslâmî History)* of the

¹ Sadeleştirmemizde karışıklığa mahal vermemek adına bazı kelimelerde, uzatmalar için ^; ayn (ع) harfi için ; hemze (ـ) için ' işareti kullanılmıştır.

² Leone Caetani hakkında ayrıntılı bilgi makalelerin sonunda verilecektir.

³ Leone Caetani, *İslam Tarihi*, trc. Hüseyin Cahid Yalçın (İstanbul: Tanin Matbaası, 1924).

famous Italian orientalist Leone Caetani (1869-1935), translated by Hüseyin Cahid Bey (1875-1957). In this study, Caetani argues that isnad, which is an indispensable method for Islamic sciences, has no scientific value in reaching authentic information and that it was invented by Muslims to reinforce their religious beliefs without relying on any scientific data. However, Yusuf Zahir Efendi, on the other hand, emphasized the history, purpose and importance of isnad like many ulama, and also stated that Caetani's attitude was not worthy of science as a scientific person by giving reason and scientific answers in the conditions of the period.

Keywords: Islamic History, Isnad, Hadith, Leone Caetani, Yusuf Zahir.

Giriş

Öncelikle belirtmemiz gerekir ki, ünlü İtalyan müsteşrik Leone Caetani'nin bahsi geçen eser *Annali dell'Islam* (İslam Tarihi) adlı kitabındaki İslâm dini muhteviyâtı ve müktesebâtına dair verdiği bilgiler ve yaptığı yorumlara yönelik sadece müellifimiz Yusuf Zâhir Efendi değil muâsırı bulunan birçok ulemâ doğal bir refleks olarak ve geciktirilmeden cevap verilmesi lüzumunu hissetmişler ve basın yayın yoluyla bu cevapları neşretmek yoluna gitmişlerdir. Pek tabii bunların tamamının ilmi ya da akademik bir değeri olduğunu yahut kâmil ve şâmil manada amaca hizmet ettiğini söylememiz güçtür. Bu reddiyeler gerek muhtelif konulara ilişkin farklı zamanlarda ve farklı enstrümanlar kullanılmak suretiyle yapıldığından gerekse basım yayın organlarının koordineli olmayışından derli toplu bir cevaba erişme imkanı sunamamışlardır. Bu tabloyu gören merhum âlim Âsım Köksal (1913-1998) bu işi derli toplu yapma gayretine girişmiş ve 1961 yılı Diyanet İşleri Başkanlığı dergisinde tenkit yazısı⁴ ve akabinde tüm iddialara cevap içerir meşhur hacimli bir kitap olan reddiyesini yazmıştır.⁵

Müellifin kitap ve yazar ismi verdiği ancak yayın/sayfa/bab başlığı gibi bilgiler vermediğini görüyoruz ki okuyucuya kolaylık olması bakımından o kısımları kendimiz dipnotlandırma yoluna gittik. Yine, sadeleştirmede karışıklığa mahal vermemek adına bazı kelimelerde, uzatmalar için ^; ayn (ع) harfi için ; hemze (ء) için ' işareti kullanılmıştır.

DERGİ VE MÜELLİFLER HAKKINDA

Makalelerin Müellifi Yusuf Zâhir Efendi (ö.1956):

Yusuf Zâhir Efendi, 1883 yılında İstanbul ili, Beyoğlu kazası, Hasköy nahiyesi, Sütlüce mahallesi Tekke sokağında Hasîrîzade Tekkesinde dünyaya gelmiştir. Babası Sultan II. Abdülhamit Han döneminde Meclis-i Meşâyih reisliği⁶ de yapmış olan Hasırcılar Tekkesi şeyhi Mehmed Elif Efendi (ö.1927), Annesi Fatma Talat Hanımdır.⁷

Yusuf Zâhir Hasîrîzade Efendi soyadı kanununun kabulü sonrasında, büyük dedeleri Şeyh Halil Efendi (ö.1793), Şeyh Mustafa İzzî Efendi (ö.1823), Şeyh

⁴ Mustafa Asım Köksal, "Caetani Tarihi Üzerine Bir İnceleme", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1961), 241-250.

⁵ Detaylı bilgi için bk. Mustafa Asım Köksal, *Caetani'ye Reddiye : İtalyan Müsteşrik Leona Caetani'nin Yazdığı İslam Tarihi'ndeki İsnat ve İftiralara Cevap* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2015).

⁶ M. Baha Tanman, "Mehmet Elif Efendi", *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi* (İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, 1999), 2: 132.

⁷ İstanbul Müftülüğü, "Meşihat Arşivi Şer'iyye Sicilleri", ts. 288, Dosya No: 365 Defter No:6.

Süleyman Sıdkî Efendi (ö.1837) ile dedesi Şeyh Ahmed Muhtar Efendi (ö.1901) ve babası Şeyh Mehmed Elif Efendi'ye (ö.1927) nisbet edilen ve silsile olarak bânisi ve meşâyîhi buldukları Hasırcılar⁸ tekkesine izafeten "Hâsîrizadeler" diye anılmasından dolayı Hasırcıoğlu soyadını almıştır.

Günün şartlarına göre iyi ve etraflı bir ilmî tedristen geçmiştir. Hem Askerî Rüştiye'de modern ilimleri almış hem de öncelikle babası Mehmed Elif Efendi olmak üzere birçok hocadan icâzet alarak dinî ilimleri kesbetmiştir.⁹ Memuriyeti zamanında kendisine tevcih edilen çeşitli vazifelerde bulunmuş müderrislik, muallimlik, hâfız-ı kütüplük, kütüphane memurluğu ve müdürlüğü, Ayasofya kitap sarayı direktörlüğü gibi görevlerde bulunmuş 1948 yılında yaş haddinden emekli olmuştur. Ancak çalışmaya ara vermemiş vefatına yakın 1955 yılına kadar Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğünde eski metinler uzmanı olarak görev yapmış ve 1956 yılında dâr-ı bekâya irtihal etmiştir.¹⁰

Hadis ve tasavvuf başta olmak üzere birçok eser kaleme almış, çeşitli zamanlarda bazı dergi ve gazetelerde cevabî mahiyette yazılar ve reddiyeler neşretmiştir. Bunlar arasında konumuz olan Leone Caetani'nin "*İslâm Tarihinde İsnâd*" iddiasına cevabi yazısı, Filozof Rıza Tevfik'in tasavvuf konularına dair yazdığı bir yazıya cevabı¹¹ gibi önemli içerikler mevcuttur.

Kitabın Müellifi Leone Caetani (ö.1935):

Leone Caetani, 1869 yılında Roma'da doğmuş ve büyümüştür. Roma Üniversitesinde edebiyat okuyan Caetani, İtalyanca, Latince, Almanca, İngilizce, Farsça ve Arapça'yı çok iyi öğrenmiştir.¹² İslâm dünyasını yakından tanımak için Hindistan, İran, Tunus, Cezayir, Mısır, Suriye, Lübnan ve İstanbul'a giderek çok sayıda yazma eser toplamış ve zengin bir İslâm tarihi kütüphanesi kurmuştur.¹³

Caetani ilmi çalışmalarının yanında aile geleneğine uyarak siyasetle de ilgilenmiş ve milletvekilliği görevinde bulunmuştur. İtalya, o dönemde Osmanlı toprağı olan Libya'yı işgal ettiğinde ülkesinin bu faaliyetini onaylamamış bilakis bu işgali korsan bir faaliyet olarak telakki etmiş ve konuyla ilgili gazete ve mecmualarda çeşitli yazılar kaleme almıştır.¹⁴

1924 yılında müslüman milletlerin tarih, din ve kültürlerini araştırmak için

⁸ Detaylı bilgi için bk: M. Baha Tanman, "Hasîrizâde Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16: 384-387.

⁹ Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricâlinin Terâcimi-i Ahvâli)* (İstanbul: Zafer Matbaası, 1981), 4: 523.

¹⁰ Muhammed Masum Şenburç, *Osmanlı Müelliflerinden Yusuf Zâhir Efendi ve Usûli Hadîs'e Dair Eseri* (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2004), 22-26.

¹¹ Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, trc. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz (İstanbul: Seha Neşriyat, 1990), 1: 375.

¹² Muhammed Kürd Ali, *el-Muâsirûn* (Dimaşk: Dâru Ebî Bekr, 1401/1980), 322; Ziriklî'nin *el-A'lâm* adlı eserinde sadece isim olarak كليتاني şeklinde zikredilmiş ancak hakkında herhangi bir bilgi sunulmamıştır. Hayrüddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beirut: Dârü'l-ilm li'l-melâyin, 2002), 5:237.

¹³ Mahmut H. Şakiroğlu, "Leone Caetani", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 6: 544.

¹⁴ Ali, *el-Muâsirûn*, 323.

daha sonraları *Fondazione Caetani* adıyla anılan *Fondazione per gli Studi Musulmani* adlı vakfı kurmuştur. 1927 yılında muhalifi olduğu yönetimin baskılarından kaçıp siyâsî mülteci sıfatıyla Kanada'ya gitmiş ve orada 24 Aralık 1935 tarihinde ölmüştür.¹⁵

Caetani'nin çok sayıda kitap, makale ve tebliği bulunmaktadır. Bunlar arasında *Chronographia İslamica, Studi di Storia Orientale, Onomasticon Arabicum, Annali dell'Islam*, isimli dört kitabı en önemli eserleri kabul edilmektedir.¹⁶ Caetani, aynı zamanda Miskevey'in *Tecâribü'l-Ümem* adlı eserini neşretmiş, Endülüslü alimleri ve edebiyatçıları tanıtan bir eser kaleme almış ve İslam tarihine dair Fransızca neşirler yapmıştır.¹⁷

Mahfil Dergisi (Temmuz 1920- Mart 1926):

Mahfil dergisi "*Dinî, İlmî, Edebî, İctimaî, Mecmuâ-i İslâmiyye*" rumuzu ile Tasavvuf, Tarih, Fen, Felsefe, Edebiyat ve İslâmî ilimlere dair konularda aylık yayınlar yapmakta olup muhtelif zamanlarda genellikle Tahirülmevlevî (ö.1951)¹⁸ tarafından içinde bulunulan tarihin mana ve ehemmiyetine dair güncel yazılar kaleme alınmaktadır. Örneğin Kurban Bayramı münasebeti ile "Zebh-i İsmail", Hac dönemi münasebeti ile ilgili için "Surre-i Hümayun", "Vakfe-i Arafat", Hz. Peygamberimizin (S.A.V.) doğumu münasebeti ile "Rebiü-l evvel ve Mevlid-i Şerif", "Na't-ı Şerif", mübarek üç ayları muştulamak için "Şabanü'l-muazzam", "Leyle-i Berae", Ramazan ayının ruhuna temas etmek için "Mahya, Yevm-i Şek", "Ramazan-ı Şerif ve Oruç", "Bayram Namazı", ve yine takvim başı olarak hicretin sene-i devriyesi amacıyla yazılan "Yeni Sene ve Hicri Tarih", "Muharrem ve Matem" ve gibi yazılar bunlara örnek olabilir.

Mahfil dergisinin adı, harflerin *mahfil* ve *mahfel* olarak okunabilmesi sebebiyle kısa bir süre tartışılmış olup bazı kaynaklarda *mahfel* olarak kayda geçmiştir¹⁹ ise de mezkûr dergi kendi ismi konusundaki tartışmayı onuncu sayısında neşredilen "*Mahfil mi? Mahfel mi?*" başlıklı bir yazı ile açıklığa kavuşturmuş ve "*Mahfil*" ismi ile müsemma olduğunu beyan ederek bu tartışmayı nihayete erdirmişti.²⁰

Derginin yazar kadrosunda müellifimiz Yusuf Zâhir Efendi ve başyazar Tahirülmevlevî (Tahir Olgun) dışında yaşadıkları dönemin önemli simaları da mevcuttur.²¹ Mahfil dergisi, Temmuz 1920 - Mart 1926 tarihleri arasında yayın ha-

¹⁵ H. Şakiroğlu, "Leone Caetani", 544.

¹⁶ Ali, *el-Muâsirûn*, 322.

¹⁷ Ali, *el-Muâsirûn*, 326.

¹⁸ Detaylı bilgi için bk: Alim Kahraman, "Tâhirülmevlevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39: 407.

¹⁹ Hasan Duman, *Arap Harflî Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928* (İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, IRCICA Bibliographical Series 3, 1986), 226.

²⁰ Alim Kahraman, "Mahfil", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27: 333.

²¹ Örneğin: Ferid Kam, Ahmet Hamdi Akseki, Suüdülmevlevî, İskilipli Mehmed Atf, Mehmed İzzet, Tokâdizâde Şekib, Şeyh Abdülbaki Baykara, Muhiddin Raif Yengin, Hüseyin Vassaf, Erkan-ı Harbiye Kaymakamı Miralay Abdurrahman, Bergamalı Cevdet, Reşid Mazhar, Ahmed Remzi Akyü-

yatında bulunmuş, 67. sayısına kadar düzenli olarak yayınlanmıştır. Tahirül-mevlevî'nin Ankara İstiklal Mahkemesi'nce tutuklu olarak yargılandığı üç ay boyunca neşredilmemiş, onun suçsuz bulunup serbest kalınca çıkardığı 68. sayıdan sonra yayın hayatımızda derin izler ve hoş bir sadâ bırakarak tamamen kapanmıştır.²²

İslâm Tarihinde İsnâd²³

Cahid Bey tarafından tercüme edilerek basılmakta olan *İslâm Tarihi* ne dair 27 Aralık tarihli ve 9962 numaralı *İkdâm*²⁴ da yayımlanan bir makaleyi okudum. Makalenin yazarı, tarih müellifi İtalyalı *Leone Caetani* ve *Tarih* ini kâh batırıp kâh çıkarmak suretiyle, mütereddid bir vaziyette bulunduğunu gizlemekle beraber kitabı ve müellifi takdir etmekten geri kalmıyor, bazı düzeltilmesi mümkün olmayan bozukluklara tesadüf edince müellifin bir Hıristiyan olması münasebetiyle iddia ettiği tarafsızlığı muhafaza edemediğinden de bahsederek bazı münakaşa mevzularını kabul edemiyor, bir hafta sonra da zikredilen kitaptan bazı zırvalar naklederek “ilim erbâbı bunlara cevap vermeli” diyordu. Tabî İslâm âlimleri lazım gelen cevapları vereceklerdir ve hatta vermeye başlamışlardır. Fakr ve acizimin itirafı ile hadis ve isnâd bahsindeki hezeyanlarına cesaretle cevap veriyorum.

İtalyalı tarihçi diyormuş ki; “İsnâd, bir hadisi Hz. Peygamber'in kendisinden, yâhut muasırı ahabın birinden başlayarak metnini yazarak tesbit etmiş olan zâta gelinceye kadar şifâhen rivayet eden bütün kimselerin zaman sırasıyla birer birer söylenmesinden ibarettir...”

Evvela şunu arz edeyim ki bu nakil olunan ifadeden müellifin İslâmiyette ne kadar yaya veyahut İslâmiyet aleyhine ne derece taassub sahibi bir garazkâr olduğu aşikâr oluyor. Anlaşıyor ki bu âdem müdakkik bir tarihçi değil, garazkâr bir müfteridir. Böyle olmasa isnâd hakkında böyle câhilâne, garazkârane bir hükmü kitabına sokmazdı. Vakıâya ait cihetleri tarih mütehassıslarının tenkidine bırakalım. Ehâdis-i şerîfe ve isnâd bahsini tedkik edelim. Gerçekten isnâd, fahr-i kâinat Hz. Muhammed'den (s.a.v), yâhut sahâbe-i kirâmdan başlayarak onların sözleri ve fiileri ve hallerini nakleden ricâlin isimlerini sırasıyla saymak ise de öyle Caetani'nin dediği gibi gelişi güzel bir sıralama değildir ve hadisi yazı ile tesbit eden müellife kadar erişip orada kalmaz ve kalmamıştır. Zamanımıza kadar, yani bu on dördüncü hicrî asrın bugününe kadar gelmiştir. Şimdi de muâsir ulemâ-i kirâmı ve *-nimete şükür olarak yazıyorum-* bu yazının müellifi âciz de binlerce sahih hadisi üst başı Hz. Peygamber'e alt başı bizlere muttasıl olarak ulaştırmış olan türlü türlü isnâdlarla naklederiz. Ve tarihçinin, “hadisin metnini yazı ile tespit eden zât” dediği müellifler ki onlara “Hadis imamları” de-

→ →

rek, Ödemişli M. Muammer, İhsan Mahvi, Mazhar Osman vb.

²² Kahraman, “Mahfil”, 334

²³ Bu makale Mahfil Dergisi'nin 1925 yılı Şubat ayı 58. sayısında neşredilmiştir.

²⁴ 1894-1928 yılları arasında günlük olarak yayımlanan gazete.

riz, onların isimleri de bu isnâdlara dahildir. Bundan pekâlâ anlaşılır ki, isnâd Rasûlü Ekrem'den hadisi yazana kadar değil, bugün hâzır olan ulemâya kadardır. İtalyalı tarihçinin ne kadar müdakkik (!) bir âdem olduğunu anlamalı ki isnâdın bugüne kadar geldiğini ve bugün halen talep edilen, lüzumlu ve gerekli görülen bir şey olduğunu tahkik edememiş, yâhut tahkik lüzum görmemiş ve tarihini derin bir tedkik ve etraflıca araştırma neticesinde yazdığını iddia eden veyâhut öyle müdakkik ve muhakkik bir araştırmacı zannolunan tarihçi hiç de iddiası, yâhut taraftarlarının zannı gibi değilmiş ki, isnâdı (hadis yazarlarının ortaya koydukları sıralı isim nakil cetveli) vehmederek kendini gülünç bir duruma düşürmüştür.

Bilmiyormuş ki isnâd İslâm'da zuhûr etmiş, muhaddisler ve hadis cem' edenler ile sâir ulemâ-i İslâmiye tarafından ortaya çıkarılmış değil, bilakis Arab'ın özelliklerindedir. Bu hakikati bilememesiyle yalnız İslâmiyette değil, Arabiyatta da ne derece câhil olduğu, câhil değilse ne derece garazkâr bir İslâmiyet düşmanı olduğu sabit ve aşikâr olmaz mı? Garazkârlığına, garazkâr değilse cehâletine bu kadar çok işaretlerle yetineceğim.

Bu adamcağız bilmiyormuş ki Araplar arasında isnâd İslâm öncesi mevcut, müracaat edilen, lüzumlu ve gerekli görülen bir şeydi. Eğer eline bir Arap tarihi, yâhut edebi bir kitabı, yâhut kitapların anası Arapça lügatlarından birini almak zahmeti gösterseydi, Arapların İslâm öncesi cereyan eden olaylarını, Câhiliyet hâdisâtını, lügat tahkiklerini ve hâtîrâtlarını hep isnâd ile naklettiklerini görür anlardı da "hadis yazarlarının ortaya çıkardıkları isnâd" demeye cür'et ve cesaret edemezdi. Pek aşikâr bir hakikattir ki bu âdem değil kocaman bir İslâm tarihini, küçücük bir Arap tarihi yazma yeterliliğine bile sahip değilmiş.

Burada iddiâmızı ispat için din ve İslâmiyetle alakası olmayan isnâdlardan bir iki numune arz edeyim:

Tarihe ait isnâdlarından:

1- Yemen Melîki Seyf b. Zûyezen'in Yemen'e musallat olması, Habeşlileri Yemen'den çıkartması ve Yemen'i istilası üzerine başta Kureyş reisi Abdulmutalib olduğu halde bütün Arap reislerinin Yemen'e giderek İbn Zûyezen'i kutlayarak tebrik etmeleri nakil olunan isnâd:

ابو نعيم قال حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ أَحْمَدَ، إِمْلَاءَ سَنَةِ إِحْدَى وَخَمْسِينَ وَثَلَاثِمِائَةَ قَالَ: ثنا أَحْمَدُ بْنُ يَحْيَى بْنِ خَالِدِ بْنِ حَيَّانَ الرَّقِّيُّ بِمِصْرَ سَنَةَ ثَمَانِينَ وَمِائَتَيْنِ قَالَ: ثنا عَمْرُو بْنُ بُكَيْرٍ بْنُ بَكَّارٍ الْقَعْنَبِيُّ، عَنْ أَبِي الْقَاسِمِ الطَّائِيِّ، عَنْ الْكَلْبِيِّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: لَمَّا ظَهَرَ سَيْفُ بْنُ ذِي يَرِينَ عَلَى الْيَمَنِ، وَظَفَرَ بِالْحَبَشَةِ، وَتَفَاهَمَ عَنْهَا

25...

2- Ebrehe el-Eşrem el-Habeşî'nin -Seyf b. Zûyezen'in ulağı Yemen valisi Ebrehe- Kâbe-i Muazzama'yı yıkmak üzere Mekke üzerine yürüdüğü naklolunan

²⁵ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Delâilü'n- nübüvve*, thk. Muhammed Revwâs Kal'acı ve Abdülber Abbas (Beyrut: Dârü'n-nefâis, 1406/1986), 95.

isnâd:

ابو نعيم قال حدثنا أبو عمر محمد بن أحمد بن حسن بن محمد بن حمزة قال: ثنا الحسن بن علي بن الجهم قال: ثنا الحسين بن الفرج قال: ثنا محمد بن عمر الواقدي قال: ثنا عبد الله بن عمر بن زهير، عن عبد الله بن خديش الكعبي، عن أبيه قال: أقبل عبد المطلب يومئذ وأقبل أصحاب الفيل...²⁶

3- Ashab-ı fil üzerine Ebâbil kuşlarının attıkları taşlara dair Nevfel b. Muâviye ed-Düelî'nin ifadesini nakleden tarih isnâdî ki Vakıdî, *Tarih*'inde rivayet etmiştir.

قال: وحدثني عمر بن طلحة، عن جوثة بن عبيد بن أمية بن عبد الرحمن قال: سمعت نوفل بن معاوية الدثلي يقول: رأيت الحصة التي رمي بها أصحاب الفيل...²⁷

“Ashâb-ı fil'in üzerlerine atılan taşçağızları gördüm mercimekten büyük nohut kadar idi.”

Devamı var...

Sütlüce Şeyh-i Zâde Âsitâne-i Sa'diye Şeyhi Zâhir Efendi

İslâm Tarihinde İsnâd²⁸

Arz olunduğu vechiyle Arap tarihinin hâdiseleri isnâd ile nakledildiği gibi yazılı haber ve edebî eserler de yine isnâd ile nakil olunurdu. İslâm öncesi Kus b. Saîde'nin sük-i Ukâz'da irâd ettiği hutbe ile muallakât-ı seb'a'nın isnâdları da böyledir. Bu nev'i isnâdlar içinde şu iki nümûneyi arz ediyorum.

1- Ebû'l Kâsım ez-Zeccâcî *Emâli*'de şöyle rivayet ediyor ve diyor ki;

أخبرنا أبو عبد الله الزبيدي قال أخبرني أبو محمد بن حمدون عن أبيه قال أنشدني أبو نواس لنفسه:
شبهته بالبدر حين بدا ... أو بالعروس صبيحة العرس ...²⁹

Şair isnâdlarından diğer türü ki, hiç hadis isnâdlarına benzemez. Yine Zeccâcî *Emâli*'de rivayet ediyor ve diyor ki;

أنشدنا: أبو بكر بن الأتباري قال أنشدنا أبو العباس أحمد بن يحيى ثعلب لأبي نواس: فؤادي كتوم واللسان كتوم ... ودمعي بأسرار الفؤاد نموم...³⁰

Bu rivayet uzun bir kasîdedir fakat bize yalnız isnâdî lazımdı, arz ettim.

Evet, Araplar darb-ı meselleri de isnâdla rivayet eder. Yine Zeccâcî *Emâli*'de diyor ki:

أخبرنا: محمد بن الحسن بن ذرئيد قال أخبرنا أبو حاتم عن الأصمعي قال تقول العرب العرى الفادح خير من الزرى الفاضح...³¹

²⁶ İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 149.

²⁷ İsfahânî, *Delâilü'n-nübüvve*, 150.

²⁸ Bu makale Mahfil Dergisi'nin 1925 yılı Nisan ayı 60. sayısında neşredilmiştir.

²⁹ Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshak el-Bağdâdî ez-Zeccâcî, *Emâli ez-Zeccâcî*, thk. Abdüsselam

Hârûn (Beyrut: Dârü'l-cil, 1407/1987), 194.

³⁰ Zeccâcî, *Emâli*, 148.

³¹ Zeccâcî, *Emâli*, 91.

Lügat tahkikâtını da isnâd ile irad etmek Arapların hususiyetlerindedir. Misalleri, *Emâli-i Kâli ve Zeccâcî*'de çoktur.

وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ الْأَنْبَارِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمِي، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ ابْنِ الْكَلْبِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: نَشَأُ لِسَلَامَةَ ذِي فَائِشِ ابْنِ...³²

Bu isnâd da, Yemen melîklerinden Zûfâiş'in pek kâmil olarak yetişmiş bir oğlunun bineğinden düşerek vefat etmesi, bunun üzerine Arap kabile reislerinin taziyeye gtmeleri vâkiasında konuşmalarda ortaya çıkan gariplikleri nakil ve anlamlarını şerh ve izah maksadıyla söylenmiştir.

Seâlebînin *el-Fikhu'l-Lüga*'daki isnâdlar da bu kabildendir. Mesela (on) dördüncü bâbdadır ki;

عَنْ أَبِي عَمْرٍو وَعَنْ أَبِي الْعَبَّاسِ ثَعْلَبٍ عَنْ ابْنِ الْأَعْرَابِيِّ يُقَالُ لِلصَّبِيِّ إِذَا وُلِدَ رَضِيَعًا وَطِفْلًا³³

Buraya kadar gösterilen misaller ile sabit olur ki isnâd sırf dinî bir şey değildir ve yalnızca hadis-i şeriflerde kullanılmamıştır. İslâm'dan evvel ve İslâm'ın zuhûru zamanında ve sonraki devirlerde isnâd vardı ve her kesimde talep edilen, lüzumlu ve gerekli görülen bir şeydi. Çünkü Câhiliyye Araplarının da isnâda dayandığı ve bu hususta itinalı davrandıkları açık bir hakikattir. Arapları bu itinaya sevk eden şey ise içlerinde yazı yazan kimselerin pek nadir bulunmasıdır ki kitâbetle destekleyemedikleri tarihlerini, neseblerini, dillerini, edebiyatlarını, her şeylerini, hatta milliyetlerini isnâd ile muhafazaya mecbur olmuşlardı.

Araplar içinde zuhûr eden İslâm dini de iki asıl esas olan Kur'ân ve hadisi de isnâd ile muhafazaya mecburdular. Çünkü asr-ı saâdetde sahâbe içinde yazı yazanlar sayılı kimselerdi,³⁴ bunlar da yalnız Kur'ân-ı Kerîm'i yazmakla görevliyidiler. Hadis ve tefsir ve keyfiyyet-i kıraat, Kur'ân-ı Kerîm'e karışabilir düşünceyle yazılmazdı.

Devamı var...

Sütlüce Şeyh-i Zâde Âsitâne-i Sa'diye Şeyhi Zâhir Efendi

İslâm Tarihinde İsnâd³⁵

İslâm'da isnâdın yerleşmesi ve adeta dini bir mahiyet kazanması İslâm'ın genişlik ve ulviyetinden ve Cenâb-ı Azîm'in (a.s.) adalet ve insânî ile donanmış bulunmasındandır ki din ile zıt olmayanı, din ve millet için fayda ve iyilik olan güzel şeyler İslâm'a kabul edilmiştir. Bu da dinin ve Peygamber-i âlî-i şânın ne kadar büyük meziyetlere sahip olduğunu ve İslâm'da kat'i surette taassub ve

³² Ebû Ali İsmail b. el-Kâsim el-Kâlî, *Emâli el-Kâlî* (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2: 99.

³³ Muhammed b. İsmail es-Seâlebî, *Fikhu'l-luga ve esrârü'l-Arabîyye*, thk. Yasin el-Eyyûbî (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1420/2000), 133.

³⁴ Kur'ân-ı Kerîm'in isnâd ile korunması tabiriyle zât-ı Kur'ân-ı Kerîm'i değil, kıraat ve tefsir-i Kur'ân-ı Kerîm'i kast ediyorum. Mâlumdur ki Kur'ân-ı Kerîm asr-ı saâdetde nâzil oldukça tarafı akdes-i risâletten vahiy kâtibi kabul buyrulmuş olan sahâbe-i kirâma yazdırılmıştır. Binaenaleyh Kur'ân'ın kelimât-ı seniyyesi yazı ile kayd ve zabt olmuş ve kurrâ-i sahâbenin hıfzıyla da sağlamlaştırılmıştır. (Müellifin dipnotu)

³⁵ Bu makale Mahfil Dergisi'nin 1925 yılı Mayıs ayı 61. sayısında neşredilmiştir.

zorlama bulunmadığına işaret eder.

İslâm dinimizin ve faydalı hükümlerinin tahrif ve tağyir suretiyle değişim ve bozulmaya uğratılmayarak sağ salim ve korunmuş kalması bu sayededir. Eğer dinin başlangıcında isnâd saygı gösterilen ve müracaat edilebilir bir şey olmasaydı geçmiş dinler ve onların ahkâmı gibi bozulmaya ve değişmeye maruz kalmasından korkulurdu. Cenâb-ı Hâk dinlerin sonuncusu olan İslâm'ı isnâd ile muhafaza buyurdu. Halbuki isnâdsızlık yüzünden Kur'ân'dan evvel nâzil olan ve her üçünün ilâhî kelâm olduklarına iman ile mükellef bulunduğumuz Tevrât-ı şerîf ve İncil-i münîf ile Zebûr-ı mukaddes nüshalarını bulamıyoruz. Eldeki nüshalar delâlet ediyor ki asıl kaynaklar zayi edilmiştir. Çünkü Tevrat'ta Hz. Musa'nın (a.s.) irtihalinden sonraki olayları yine İncil'de Havâfîlerin faaliyetleri ve Zebûr'da âl-i Dâvûd mezmurları karşımıza çıkıyor. Bunlardan başka İncil-i şerîfte bir de sayıca fazlalık vardır ki İncil-i Matta, İncil-i Luka gibi isimler olarak birbirlerine uymaz bir hale gelmiştir. Hıristiyanlık ahkâmı ise hiçbir dayanak bulamayıp muallakta kalmış ve bu yüzden İslâm'ın parlak fûrûatında görülen ve her zaman faydalı ihtilafa sebep olacak meseleleri, Hıristiyan mezheplerinde usûle bulaşmış ve yıkıcı rüzgarlar gibi zararlı bir şekil almıştır. Çünkü aynı zamanda arkadaşları olan Resûl-i fehhâmın, bizim hadislerimiz mukabili olan mukaddes kelimeleri ve müfessirlerinin sözleri bu Kitâb-ı celîye girerek içinden çıkılmaz bir hale gelmiştir.

İsnâdsızlık yüzünden Hz. Musa ve Hz. İsa'nın sözleri kaybolmuştur. Evet, İslâm'da yalnız Kur'ân ve hadis değil, bunlardan istinbat olunan ahkâm-ı asliyye ve fer'yyede, istinbât eden imamlardan isnâd yolu ile naklediyorlardı. Bu iddiâmıza delil olarak İmâm-ı Âzam Hazretlerinden rivayet olunan *Fikhu'l-ekber*'in ve *Câmi'u's-sagîr*'in isnâdlarını arz ederim. Onlardan bir örnek olarak *Fikhu'l-Ekber* isnâdı:

أخبرنا أبو المَعِينِ مَيْمُونُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ مَكْحُولِ النَّسْفِيِّ أَخْبَرَنَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ الْكَاشِغَرِيِّ الْمَلَقَبُ بِالْفَضْلِ قَالَ أَخْبَرَنَا أَبُو مَالِكٍ نَصْرَانُ بْنُ نَصْرِ الْخُتَلَبِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ الْغَزَالِيِّ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ الْفَارِسِيِّ حَدَّثَنَا نَصِيرُ بْنُ يَحْيَى الْفَقِيهِيُّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا مُطِيعَ الْحَكَمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْبَلْخِيِّ يَقُولُ مِنْ أَصُولِ أَهْلِ السَّنَةِ وَالْجَمَاعَةِ سَأَلْتُ أَبَا حَنِيفَةَ التُّعْمَانِيَّ بْنَ ثَابِتٍ رَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ وَعَنْهُمْ الْفَقْهُ الْأَكْبَرُ فَقَالَ إِلَّا تَكْفُرُ أَحَدًا مِنْ أَهْلِ الْقَبِيلَةِ بِذَنْبٍ...³⁶

Câmi'u's-sagîr'de ahkâm-ı fıkhiyye isnâdlarından bir misal:

مُحَمَّدٌ عَنْ يَعْقُوبَ عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ (فِي رَجُلٍ صَلَّى الظُّهْرَ خُمْسًا وَقَعَدَ فِي الرَّابِعَةِ...³⁷

İmâm Mâlik (r.a.) istinbatlarından olan fûrûat isnâdlarından bir misal:

³⁶ Nu'man b. Sâbit Ebû Hânîfe, *el-Fikhu'l-ekber (mea's-şerhi'l-müyesser li Muhammed b. Abdîr-rahmân el-Hamîs)* (el-İmaratü'l-Arabiyye: Mektebetü'l-Furkan, 1419/1999), 76.

³⁷ Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Câmiu's-sagîr (mea Şerhi'n-Nâfi'l-kebîr li'l-Leknevî)* (Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân, 1411/1990), 104.

قَالَ يَحْيَى: سَمِعْتُ مَالِكًا يَقُولُ: لَا بَأْسَ أَنْ يُؤَدَّنَ الرَّجُلُ وَهُوَ رَاكِبٌ...³⁸

Bu bâbda zannederim ki bu üç şahit kâfidir. İsnâd hakkında yeterli malumat almadan onu, câmiu'l hadis olan imamların sonradan uydurdıkları bir şey zannetmiş ve isnâdın ne olduğunu anlamamış ve sıralı nakil cetvelindeki isimleri zaman sırasıyla zikretmektir diye kulüp takmış olan bazı kimseler var. Evet isnâd zaman sırasıyla nakledenlerin isimlerinin zikredilmesidir amma o tür kimselerin (Caetani'nin) anladığı gibi manasız bir sıralı sayma değil, nasıl yapılacağı belirli usûl ve kâideler dairesinde kayıt altına alınmış, nakil ve rivayeti belirli kelimeler, işaretler ve özel bir ıstılah ile zikir ve sıralamadır ki erbâbı o isnâdı görünce hadisin rivayet şeklini, vaktini, zaafını, sıhhat ve illetini dahası ehil ve mâhir olanlar, bazı isnâdlardan rivayet sebebini ve daha da ileri giderek esbâb-ı vürûd-i hadisi anlarlar.

Hadis ilminin usûlüne az çok nisbeti olan herkes bu hakikati teslim eder. Binaenaleyh isnâd öyle tevehhüm edildiği gibi nasıl rastgelirse tertip edilmiş, uydurulmuş ve çeşitlendirilmiş nakil cetveli değildir. Yukarıda isbat için şahit göstererek zikrettiğimiz isnâdlardan her birinin bir hususiyeti, tedkîke değer ehemmiyeti ve kuvvetle ifade ettikleri birer manâları vardır ki bu makale de detaylıca izahı mümkün değildir, icabı halinde uzun olur.

Devamı var...

Sütlüce Şeyh-i Zâde Âsitâne-i Sa'diye Şeyhi Zâhir Efendi

İslâm Tarihinde İsnâd³⁹

Evet isnâdın kadim ehemmiyeti İslâm'da ziyadeleşmiş, hususi ilimler zümresine girmiş, “*ilim, ma'rifetu isnâd*” namıyla fûnûn-u ilm-i hadis arasında mühim bir mevki işgal eylemiş ve zamanımızda Araplara has ender bir fenni mu'dal olmuştur. Bunlardan haberi olmayanlar için isnâd sadece ... حدثنا'dan ibaret ise de Araplar için öyle değildir. حدثنا فلان قال حدثنا فلان ile حدثنا فلان سمعنا فلان yahut حدثنا فلان سمعت فلان arasında ve حدثنا فلان قال سمعت فلان yahut حدثنا فلان سمعت فلان يحدت عن فلان arasında ve bu gibi kelimelerin îrad şekillerinde pek ince fakat anlaşılması hayatî manada mühim tetkik farkları vardır. Bir kimsenin حدثنا diyerek zikrettiği rivayeti makbul ve muteber olduğu halde عن فلان dediği rivayetin kabulünde tereddüt edilerek tahkik edilmesi ve en ince detayına kadar araştırılması lüzum görülür ki, bunlar isnâdın incelikleridir. Bununla meşgul olmayan ulema-ı İslâmiyenin bile kolaylıkla farkında olamayacağı bu incelikleri pek tabi yabancılar hiç bilemez ve anlamazlar. İsnâdın ne olduğunu bilmek için uzun müddet çalışarak ve tetkiklerde bulunarak ihtisas elde etmek lazımdır. İsnâdın faydasını anlamak için tarih, tabakât-ı rical, ensâb, kavimlerin diğer kavimlerle bir araya gelişine dair bilgiler, hicret bilgisi ve İslâm mezhepleri

³⁸ Mâlik b. Enes, *Muvatta'*; thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî (Abuzabi, 2004), 3: 100.

³⁹ Bu makale Mahfil Dergisi'nin 1925 yılı Haziran ayı 62. sayısında neşredilmiştir.

ve fırkalarına dair bilgileri bilmek icap eder. İşte buna binaen muhaddisînin muhakkikleri bu ilimlere dair kitaplar yazmışlardır. Bu ilimlerin hepsini tam manası ile şümullü bir şekilde bir kimsenin bilmesi gerekli olduğu fakat mümkün olmadığından her muhaddis, ihtiyaç duyduğu bu ilimlerden birinde yahut ikisinde ihtisas kazanmış, diğerlerinde ise o ilmin ehline müracaat etmek büyüklüğünü göstermişlerdir.

Bu muhaddislerden bazıları tarih ve tabakât-ı rical de, bazıları coğrafya da bir takımı neseb ve kavimlerin birbirlerine karışması, kaynaşması konusunda mütehasıs idiler. Ebû Muhammed Râmhürmûzî, İmam Buhârî ve Müslim ve Yahya b. Saîd gibi hepsini cami olan kâmil âlimler de yok değildir. Bu ihtiyacın temini için hadis imamları; Hadis Tarihleri, Mucemü'l-Büldânlar, Kitâbü'l-Ensâblar, Tabakâtlar yazmışlardır. İmam Buhârî'nin ve emsâlinin tarihi, diğerlerinin Tabakât-ı rical yazması hep bu ihtiyacı tatmin içindir.

İsnâd: bir hadisi, yâhut haberi veya eser metnini haber veren kimsenin tahmil ettiği, yani kendinden dinlediği zatı, nasıl tahmil etti veya dinledi ise ve onun nasıllığını ayrıntısı ile meşhur bir söz dizimi ve özel ifadelerle, bunun gibi aradaki vasıtalarda her biri kendinin nasıl tahmil etti ve dinledi ise bunu etrafı ile arzedecek şekilde rivayet ederek söyleyicisine veya taşıyıcısına istinad ettirmesidir ki buna *isnâd* ve *tarîk-i haber* denir.

Bu tarifimiz, ilmî bir tarif olmaktan ziyade açıklayıcı bir tariftir ki bahsimizin durumu böyle icap eder. Bundan sonra da isnâdın altı yedi şekli vardır ki burada zikredilmesi halinde uzun olacağından terk olunmuştur.

İsnâd, Hz. Peygamber'e kadar ulaşan bir takım isimlerin cetvelinden ibaret olmalıdır. Bu da, Hz. Peygamber'in sözlerinin ve hareketlerinin hatirasını şifâhen başka birine nakletmek ve bu hatıratı rivayet eden kimselerin isimlerini akında tutmak demektir ki Hz. Peygamber'in ahirete irtihal ettiği zaman uygulamada olan ve rağbet edilen birşey olduğu esasına dayanır. Halbuki, "o vakit böyle bir şey yoktu!" vehmine düşecek olanlar, çok aldanırlar ve bu vehme kapılanlar, isnâda gerek vakt-i saâdette ve gerek vakt-i sahâbede başvurulmadığını ve aslında isnâdın muteber olmadığını iddia etmek isterler.

Kütüb-i sitte-i hadis ve *Mesânid-i aşere* ve daha kadim hadis cüzleri, genel ve özel kütüphanelerimizde mevcuttur. Bunların hiç birinde insanı böyle hatalı ve yanlış bir fikre düşürecek tek bir isnâda tesadüf edilmez. Bu kitapları dikkatle inceleyen tenkitçiler, cerh ve ta'dîl imamları ve muhterem zâtlar böyle bir şey diyememişlerdir. Bazı isnâdları gayet basit ve âdi sebepleri zikretmek ile tenkit ettikleri halde hiçbirini filan muhaddis veya müellif uydurmuş diye bir hükümle cerh etmemişlerdir. Bu durumun en güzel ve âdil şahidi cerh ve ta'dîl kitaplarıdır. Eğer *Sahîh-i Müslim* ile *Sahîh-i Buhârî* dikkatle mütalaa olursa isnâdın ehemmiyeti apaçık ortaya çıkar.

Devamı var...

Sütlüce Şeyh-i Zâde Âsitâne-i Sa'diye Şeyhi Zâhir Efendi

İslâm Tarihinde İsnâd⁴⁰

Bahsimiz, isnâdın Hz. Peygamber devrinde ve sahabe zamanında mevcut olduğunu tahkik ve sahâbe arasında hadisin isnâd ile zikrinin istenilen ve gerekli görülen bir şey bulunduğunu ve o zamanda isnâdın pek mühim olduğunu beyan etmekte. Bu minvalde örnek olmak üzere İmam Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin I. cildinde ve ilk sayfasında bulunan ikinci hadisi arz ediyorum. İmam Hanbel, isnâd-ı mahsus ile Hz. Ali (r.a.) rivayet ediyor, diyor ki:

عَنْ عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: كُنْتُ إِذَا سَمِعْتُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَدِيثًا نَفَعَنِي اللَّهُ بِمَا شَاءَ مِنْهُ، وَإِذَا حَدَّثَنِي عَنْهُ غَيْرِي اسْتَحْلَفْتُهُ، فَإِذَا خَلَفَ لِي صَدَّقْتُهُ، وَإِنَّ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ حَدَّثَنِي وَصَدَّقَ أَبُو بَكْرٍ أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: "مَا مِنْ رَجُلٍ...⁴¹

İşte bu, sahâbeden Hz. Ali'nin, bir hadisi Hz. Ebû Bekir'den rivayet etmesidir. Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasında Hz. Ebû Bekir vasıttadır, yani isnâddır. Bunun sonradan yapılmadığı Hz. Ali'nin ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır.

Hz. Ali buyurur ki: "Ben Hz. Peygamber'den bir hadis işittiğim vakit Allah Teâlâ beni o hadisten dilediği kadar menfaatlendirdi ve ondan yani Hz. Peygamber'den bana bir başkası haber verdiği vakit haber getireni yemin ettirdim, eğer bana yemin ettiyse tasdik ettim, etmediyse etmedim." demektir. "Ebû Bekir (r.a.) bana haber verdi ve haberinde sadık oldu..." İşte burada Hz. Ali, İNْ حَدَّثَنِي demekle vasıtalı bir isnâd zikreder. Kendisini delil gösterdiğiniz bu şahidi, tarihçi ve muhaddis İmam Zehebî de *Tezkiretü'l-huffâz*'da Hz. Ali'nin zikrinde müşarün ileyh'in hadis-i şeriflere karşı itinasını beyan maksadı ile irade etmiştir. Bu hususta zikredilen kitaba, *Müsned-i İmâm-ı Hanbeli* ve Ebû Bekir Sıddık'ın *Müsned*'ine müracaat buyrulsun.

Bu minvalde ikinci bir delilde Hz. Ömer'in, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'den, rivayet ettiği hadise şahid istemesidir. Şöyle ki: Bir gün Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, Hz. Ömer'in hanesinde geldi. İçeri girmek için üç kere izin istedi ve ses çıkmayınca da geri döndü. Giderken Hz. Ömer arkasından birini gönderip Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'yi çağırttı. O gelince niçin geri döndüğünü soru etti. Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, Rasûlullah'tan (s.a.v.) "Üç kere izin isteyiniz, müsaade olunmaz ise avdet ediniz" mealini ifade eden hadis-i şerifi rivayet etti. Hz. Ömer Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye "Ya bana bu hususta bir delil getir ya da ben sana yapacağımı bilirim."⁴² tehdidi ile rivayet ettiği şeyin Cenab-ı Fahr-i Kâinat'ın emri olduğuna şahid getirmesini ve burhan ikame etmesini talep etti. Ebû Mûsâ el-Eş'ârî hazretleri, bu tehditten fevkalade korktu. Zira Hz. Ömer'in kamçısı herkes tarafından bilinirdi. Korkmuş

⁴⁰ Bu makale Mahfil Dergisi'nin 1925 yılı Temmuz ayı 63. sayısında neşredilmiştir.

⁴¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. (Beirut: Müessesetü'r-risâle, 2001), 2: 179.

⁴² Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahih*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir v.dğr. (Beirut: Dâru İhyâi't-tûrâsi'l-Arabî, 1962/1382), "İsti'zan", 3.

ve öfkeli olarak sahâbenin toplandığı bir yere geldi, halini izah etti. Oradaki sahâbenin büyükleri Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye telaşından ötürü takıldılar. Aralarında bulunan Ebû Saîd el-Hudrî "Kalk gidelim ben de Hz. Rasûlullah'ın böyle buyduğunu işittim." dedi. Hz. Ömer'in huzuruna gelip o da aynı şekilde rivayet ederek Cenab-ı Fahr-i Kâinat'tan sâdir olduğuna şahitlik etti. Hz. Ömer bunun üzerine "Ben bunu bilmiyordum." diyerek rivayeti kabul etti, böylece Ebû Mûsâ yakasını kurtardı.

İmam Zehebî de bu hadiseyi *Tezkiratü'l-huffâz*'da Hz. Ömer'in Ehâdis-i şerîfe hususundaki itinasını ve raviyi rivayetinde tesbite zorlamasını beyan sadedinde zikretmiştir. İşte bu hadis-i şerîf, Hz. Ömer'e Rasûl-i Ekrem'den iki yol ile ulaştı. Yani iki isnâd ile hasıl oldu. Bir yol, yâhut isnâd Ebû Mûsâ el-Eş'ârî, diğeri Ebû Saîd el-Hudrî'dir. İmam Tirmizî de Ebû Saîd el-Hudrî hazretlerinden nakleder. Bu da sahâbe arasında isnâdın ne derece önemli olduğunu açıkça gösterir.⁴³

Devamı var...

Sütlüce Şeyh-i Zâde Âsitâne-i Sa'diye Şeyhi Zâhir Efendi

İslâm Tarihinde İsnâd⁴⁴

Daha bu gibi ve bunlara misal çok örnekler var ise de uzatmaktan kaçınıp bazılarına işaret ederek yetiniyorum. Ez-cümle ulemâ ve sahâbenin büyüklerini ve hatta onların da evlatlarından olan tâbiünden rivayetleri şahit gösteririz. Eğer sahâbe isnâda lüzum görmeseydi kendilerinden sonra gelen tâbiün rivayete muhtaç olmaksızın *قال رسول الله* deyiverirdi. Halbuki böyle yapmadılar ve yapamadılar. Hadis istilâhında bu tür rivayetlere "rivâyeti ekber ani'l-asgar" yahut "rivâyeti'l âbâi ani'l ebnâi" (büyüklerin küçüklerden rivayeti ya da babaların oğullardan rivayeti) olarak isimlendirilir.

Durum böyle iken iki rivayet çeşidine ileride ifade edeceğimiz haber-i Cessâse ile sahâbenin sonrakilerinden, hatta tâbi'inden rivayetleri sebep olmuştur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) amcası Hz. Abbas'ın (r.a.) haddesenî el-mufaddal diye Nebî Ekrem Hazretlerinden Müzdelife'de akşam ve yatsı namazlarını cem' buyurdıkları hadisini oğlu Fazl vasıtasıyla rivayeti⁴⁵ aynı şekilde diğeri oğlu Abdullah'tan rivayeti, Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'tan rivayeti, sahâbe-i kirâmdan Abdullah b. Abbas ve tabi'inden Kâ'b el-Ahbâr'dan rivayetleri ki hadis ile meşgul olanlara gizli değildir. Hep bu isnâd ihtiyacı mebrûmedendir. Eğer o zaman isnâd aranılmasaydı, sahâbe-i kirâm kendi evlatlarından ve öğrencileri

⁴³ Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'ye böyle tasdiki ona itimatsızlığından değildi. Maksudı, Ebû Mûsâ el-Eş'ârî'nin bu hadisi Hz. Peygamber'den bizzat mı işittiği, yoksa ona da birinin mi haber verdiği. Onu anlamak ve arada vasıta olan varsa kimdir, kendine itimat edebileceği bir sahâbe midir, yoksa ağızdan ağıza düşmüş, söyleyeni şüpheli bir şey midir onu öğrenmekti. (Müellifin dipnotu)

⁴⁴ Bu makale Mahfil Dergisi'nin 1925 yılı Ağustos ayı 64. sayısında neşredilmiştir.

⁴⁵ Osman b. Abdîrahmân İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-Hadîs Mukaddimetu İbni's-Salâh* (Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1931), 127.

demek olan tabîinden rivayet ettiklerini belli etmeyerek *فعل كذا* yahut *قال رسول الله* كذا derlerdi. Ve onların madunu tabaka, yani tabîin de “Madem ki söyleyen sahâbedir, elbette Resulullah’tan işitmiştir.” diye hüsnûzan ederlerdi. Hal de bunu icab ederdi. Böyle düşünen kimse bunu pek tabi bulur fakat hadisin ne olduğunu ve rivayetin ne demek olduğunu bilenler, lüzumun idrakindedirler. Eğer isnâd, vakti sahâbede yahut Hz. Peygamber’in vefat ettiği zamanda olmasaydı Hz. Ömer ne için “haddesenî Abdullah” ve Hz. Abbas ne için “haddesenî Fazl” derlerdi. Ve âlim sahâbenin büyüklüğü olan Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas ne için “an Kâ'b el-Ahbâr” diye tabîinden rivayet ederlerdi. Eğer isnâd yukarıdan başlayarak nüzûlen gelmeseydi, hadis imamları tarafından yahut bazıların tabir şekli ile “Hadisleri yazarak tespit etmiş zâtlar.” tarafından aşağıdan yukarı oluşturulurdu. Mesela İmam Buhârî, İmam Müslim, yahut Nesâî ve onların emsalleri *زيد، حدثنا عمرو وعن بكر، قال حدثني عمر* yahut *عباس* diye Hz. Ömer’e yahut Hz. Peygamber’in amcası hazretlerine kadar ulaştırdıktan sonra onların oğullarını da isnâda dahil etmeye lüzum görmemeleri gayet tabidir. Bilakis böyle birşey yapmaya lüzum olmamasına mebni olarak akıllarına bile gelmedi. Çünkü Hz. Ömer veya Hz. Abbas’ın *قال رسول الله* demesiyle maksat hâsıl olacaktı. Burada Hz. Ömer *حدثني عبد الله* demektense *سمعت رسول الله* diyebilirdi. Nitekim bu iki zâtın oğulları vasıta olmaksızın rivayet ettikleri birçok hadis-i şerîf vardır. Niçin “Hadisi yazı ile tesbit eden hadis yazıcıları” böyle iki hadiste bu iki büyük sahâbe ile Hz. Peygamber-i zîşân arasına oğullarını sokmaya lüzum görmüşler, hafızalarına ve yazdıkları kitaplarına birkaç kelime fazladan ilave etmişler.

Eğer Abdullah ile Fazl ki, isimleri de zikredilsin diye yaptılar ise bu tertibi düzenlemenin tabi yolu evvela oğlu sonra babayı sonra Hz. Peygamber’i zikretmek daha uygun olmaz mıydı? Böyle yapmayıp da babayı evvel, oğlu sonra zikretmek muhtelif bir isnâd tertip edenin hatırına gelmez. Özellikle muhaddisler nazarında rivayet vasıtalarının azlığı talep edilen ve önemli görülen iken, çoğaltmaya hiçbir muhaddis razı olmaz. Binaenaleyh bu şekilde oğulları da katıp şahısları çoğaltmaya gideceklerine diğerlerini çıkarıp azaltmaya gitmek muhaddislik mevzûunun kaidelerine daha uygun olurdu. Hadis usulünde bir hadisin isnâd edilen kişisi az olursa ona sened-i âli ve çok olursa sened-i nâzil denilir. Bu, ıstılâh-ı muhaddisîndendir. Ve yine hadis ehli nazarında sened-i âli, sened-i nâzile vücuh ile müreccahtır. Çünkü sened-i âli’nin sıhhati daha kuvvetlidir.

Muhaddisler beş vasıta ile rivayet ettikleri bir hadisin bir haftalık mesafedeki bir memlekette dört vasıta ile rivayet olunduğunu işitince derhal yolculuk yapar oraya giderler, oradan o hadisi dinlerlerdi. İşte bu faydanın hasıl olması için muhaddisler memleket memleket gezmişlerdi. Bunun böyle olduğunu bildiğimiz halde Hz. Ömer’e oğlu Abdullah’tan ve Hz. Abbas’a oğlu Fazl’dan ve Abdullah b. Ömer ile Abdullah b. Abbas’a Kâ'b el-Ahbâr’dan hadis rivayet ettirmekte “hadisi yazarak tesbit eden” kimsenin ne istifadesi olur.

İşte Hz. Ömer ve Hz. Abbas'ın oğullarından olan bu rivayetlerde isabet eder ki hadis isnâdları muhaddislerin sonradan uydurdukları bir şey olamaz.

Devamı var...

Sütlüce Şeyh-i Zâde Âsîâne-i Sa'diye Şeyhi Zâhir Efendi

İslâm Tarihinde İsnâd⁴⁶

Evet isnâd Hz. Peygamber'in vefatı zamanında değil hayatında da vardı ve talep edilen, lüzumlu görülen bir şeydi. Hatta "Ya Rasûlullah bunu kimden işittin söyleyeni kimdir?" diye sormayı iman ve itikatlarına zıt gören edesizlik olduğuna düşünen kendisine tabi olan ve candan bir sadakatle sadık olan sahâbeye karşı bizzat kullandığı vakıadır. Bilinmelidir ki bütün hadis-i kutsî dediğimiz kelimât-ı İlâhiyye'nin bazılarını vasıtasız olarak Cenab-ı Hakk'tan telakki buyurduklarından yalnızca *ياقَالَ اللهُ تَعَالَى* yahut *يَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ* buyurarak ve vasıtalı olarak telakki buyurduklarını isnâd ile *عن جبريل عن الله* yahut *اخبرني جبريل* yahut *اخبرني ملك* yahut *ما لك عن رب العزة* edince görürüz. Şeyhu'l-ekberin *el-Ehâdîsü'l-İlâhiyye* nam hadis cüzü ve Münâvî'nin matbu *Envârî'l-kutsiye* nam ehadis-i kutsiyeyi hâvi kitabı bu husta iki şahidimizdir.

Cenâb-ı Şeyhu'l-ekberin cüzünden yirmi yedinci hadis-i kutsi-i bera-ı numûneyi arz edeyim: Müşarûn ileyh senedi muttasıl ile Kerâbisî'den naklede rek diyor ki;

عن محمد بن أشرس عن عبد الصمد بن حصان عن سفیان الثوري عن ابن المنكدر عن جابر ابن عبد الله عن النبي صلى الله عليه وسلم عن جبريل عن الله عز وجل انه قال ان هذا الدين ...⁴⁷

İşte numune olarak arzettiğim bu hadis-i kutsîde Hazreti fahr-i âlemin *عن الله* buyurması isnâddır. Ve isnâdın Zât-ı risâlet penâh tarafından kullanıldığı delilidir.

Bu delillerimize ve şahit göstermelerimize ilaveten Cenâb-ı Fahr-i Rasûl'ün (s.a.v.) kendi ashâbından naklen ihbar buyuracakları şeye de isnâd ile nakletmek âdeti seniyyeleri olduğunu zikrederiz. Buna misal olmak üzere de Hz. Ömer'in "Hiçbir hayırda Ebû Bekir'i geçemedim." mealindeki kelamını, "Ömer hiçbir hayırda Ebû Bekir'i geçemedi." buyurmayıp *... ما سابق ابا بكر* buyurmaları haberi söyleyenine isnâddır. Bu da Hz. Peygamber'in bizzat isnâd-ı istimal buyurduklarına delalet etmez mi? Ve isnâdın Hz. Peygamberimiz nezdinde dahi ne kadar mühim ve ne kadar lüzumlu görüldüğüne delil değil midir?

⁴⁶ Bu makale Mahfil Dergisi'nin 1925 yılı Eylül ayı 65. sayısında neşredilmiştir.

⁴⁷ Bu hadis şu tarik ile *Mu'cem*'de zikrolunmaktadır: *حَدَّثَنَا مِقْدَامٌ، نا عبد الملك بن مسلمة الأموي، ثنا إبراهيم بن أبي* *عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، عن جبريل، بكر بن المنكدر، حدثني عمي محمد بن المنكدر قال: سمعت جابر بن عبد الله، يحدث عن رسول الله صلى الله عليه وسلم، عن جبريل، عن الله تعالى قال: إن هذا الدين ارتضيت له نفسي، ولن يصلح له إلا السخاء، وحسن الخلق، فأكرموا بهما ما صحبتموه.* Ebû'l-Kâsim Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat* (Kahire: Dârü'l-Haremeyn, ts.), 8: 375.

Bu haberi hadis imamlarından Hâtib el-Bağdâdî, muttasıl bir senet ile *Müsned*'inde yazmıştır. Aynı şekilde yukarıda arz edeceğimi ifade ettiğim “haber-i Cessâse'yi” Hz. Peygamber-i âli cihânın, sahâbe-i kirâmdan Temim ed-Dârî isimli zattan rivayet buyurmaları da çok sağlam bir delildir. İmam Müslim *Câmi'u's-Sahîh*'inde diyor ki:

حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرِ بْنُ إِسْحَاقَ، حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ يَعْنِي الْحَرَامِيَّ، عَنْ أَبِي الزُّنَادِ، عَنْ الشَّعْبِيِّ، عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَعَدَ عَلَى الْمُنْبَرِ، فَقَالَ: «أَيُّهَا النَّاسُ حَدَّثَنِي تَمِيمُ الدَّارِيُّ أَنَّ أَنَا سَأَلْتُ مَنْ قَوْمِهِ...»⁴⁸

İşte bunda da Hazreti hâtemu'l-enbiyâ “haddesenî Temim ed-Dârî” buyurarak haberi söyleyenine isnâd ediyor. Isnâd, bir şahıs, yâhut sıradan bir insan dahi olsa isnâddır, sayıca çoğalma ilerleyen zamanın gereğidir. Bu Cessâse haberini İmam İbn Mâce de *el-Câmi'u's-Sünen*'inde rivayet ettiği gibi İbn Nâsirü'd-dîn diye meşhur Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Ebî Bekr namındaki hadis hâfızı 831 tarihinde bu hadis için “Ahbâru Temîm ed-Dârî” namıyla özel bir kitap telif ederek onda isnâd tarihlerini cem' ve Temîm ed-Dârî'nin fezâilini ortaya koymuştur.

Bütün bunlardan anlaşılmaktadır ki isnâd vakt-i saadette, zaman-ı sahâbede, asr-ı tabîinde vardı ve günümüzde de vardır. İmam Müslim'in haber-i Cessâse'yi naklettiği bu isnâdında Yahyâ b. Bekir'e nakleden râviye (Muğîre) *الحرامى* diye tarif etmesi de isnâdı, hadisi yazarak kaydeden müellifin uydurmadığına delalet eder. Eğer müellif uydurmak kastı ile çalışsa bir kelime eksik yazmak için *الحرامى* yazacağına *المغيرة الحرامى* yazardı. Bu da delalet eder ki câmiu'l-hadis olan muhaddislerin, hadislerin gerek isnâdlarında ve gerekse metinlerinde hiçbir tasarrufları yoktur ve olamaz. Çünkü bir hadis uydurarak Hz. Peygamber'e iftira etmekle, Hz. Peygamber'den menkul bir hadise bir tek kelime ilave etmek ve bunların böyle ilavelerle, uydurmalarla bozulduğunu bildiği halde bozulmuş olduğunu gizleyerek rivayet etmek Hz. Peygamber'den gelen mütevâtir haberler ile kesin olarak yasaklandığı gibi isnâdında uydurma veya ekleme yapmanın dahi kesin olarak yasaklandığı konusunda muhaddisler mütefikler. Metin uydurmadıkları gibi isnâd da uyduramazlar. Hiçbir âlim, sâlih ve müttakî böyle bir cürüm irtikâp etmemiştir ve edemez. Şimdiye kadar böyle bir iddia vaki olmamıştır.

Sütlüce Şeyh-i Zâde Âsitâne-i Sa'diye Şeyhi Zâhir Efendi

Sonuç

İncelediğimiz ve transkripsiyonunu tamamladığımız makalelerin müellifi Yusuf Zâhir Efendi, bahsi geçen *Annali dell'Islam* kitabının isnad maddesine cevabi mahiyette kaleme aldığı bu makale serisinde öncelikle isnadın manasını

⁴⁸ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Müslim, *el-Câmi' u's-sahîh* (Beyrut: Dârü'l-kütübü'l-İlmiyye, 2011), “Fiten ve eşrâtü's-sâ'a”, 122.

akabinde ise işleyişini örneklerle izah etmiştir. *İsnâd* kelimesi فسنء fiil kökünün if'âl babından mastarıdır. *Sened* ise Hz. Peygamber'e izâfe edilen şeylerin naklini üstlenen râviler zincirine verilen isimdir.⁴⁹ İsnad, kelimesi lügavî olarak sözü söyleyenine yükseltmek, nisbet etmek mânaşında iken terim haline gelmiş, böylece *isnad* denilince "Haberi söyleyenine kadar belirli bir yöntem ile ulaştırmak." anlaşılır olmuştur.⁵⁰ Bir başka ifade ile, bir hadisi nakleden râvî, onu kimden işittiğini veya kimden aldığını, aldığı kimsenin kimden naklettiğini bazı özel tabirler kullanarak hadisin ilk kaynağı olan Hz.Peygamber'e ulaşınca kadar kesiksiz bir isnad zinciri kurar ki bu zincire *isnâd* denir.⁵¹ O kadar ki, haber kaynakları sadece gösterilmekle yetinilmeyip, hâdiseyi ilk önce kendi gözleriyle gören, kendi kulaklarıyla işiten şahsa kadar götürmek; bunu yaparken de hangi bilgi edinme yollarıyla o bilgiyi aldığını belirtmek suretiyle bu ameliyeyi gerçekleştirmektedir.⁵² Zâhir Efendi isnadı, "Fahr-i kâinat Efendimiz Hz. Muhammed'den (s.a.v) yâhut sahâbe-i kirâmdan başlayarak onların sözleri ve fiileri ve hallerini nakleden ricâlin isimlerini sırasıyla saymak ise de öyle Caetani'nin dediği gibi gelişi güzel bir sıralama değildir ve hadisi yazı ile tesbit eden müellife kadar erişir." şeklinde açıklamaktadır.

Zâhir Efendi esasında en net ve öz ifade ile yazarı dikkatli olmamak, taraflı davranmak, delilleri iyi değerlendirmeden sonuca ulaşmak, lügatler ve eski Arap şiirlerine, nesirlerine bîğâne kalmak, yalnızca şarkiyatçı bir söylem kullanmak ve bir takım mesnetsiz argümanlar ile bu söylemi hak ve hakikat adederek yeniden ihdas etmeye çalışmakla suçlar. Bu durumun değil âlim, müverrih, müdakkik bir şahsiyete; cehalet ve garazkarlık ile tanınan birine bile yakışmayacağını ifade eder.

Caetani'nin yaptığı eleştirilerin birçoğu Zâhir Efendi'nin zikrettiği gibi bariz hatalar ve yanlış yorumlamalar ile isnad müessesini yıpratıcı niteliktedir ve Zâhir Efendi, verdiği örneklerle yaptığı akli çıkarımlarla konuyu aydınlatmaktadır. Yazılarından anlaşıldığı üzere onun isnad hususundaki hassasiyetinin özellikle müsteşriklerin; İslam inanç ve akidesinin temeli mesabesindeki hadisler ve isnad yöntemlerine şüphe sokup türlü tezviratlarla bu kaynakları değersizleştirdiklerine, geçersiz ve sonradan uydurma olduğunu iddia etmelerine ve elimizdeki koruyucu zırhı alıp bizi savunmasız bırakma çabasında olduklarına dair düşüncesidir. Süyûtî isnad için, "İsnâd müminin silahıdır. Beraberinde silah olmayınca ne ile savaşıyor?"⁵³ derken muhtemelen aynı durumu izah etmektedir. Yine el-Hatîbü'l-Bağdâdî "İsnâd dindendir. İsnâd olmasaydı dileyen dile-

⁴⁹ Ebü'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beirut: Dâru sadr, 1990), 3: 220-221.

⁵⁰ Muhammed Saîd Cemâlüddîn el-Kâsimî, *Kavâidü't-tahdîs* (Beirut: Dâru ihyâi's-sünneti'n-nebeviyye, 1399/1979), 202.

⁵¹ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: TDV Yayınları, 1992), 165.

⁵² Muhammed Hamidullah, *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahîfe-i Hemmam b. Münebbih*, trc. Kemal Kuşcu (İstanbul: Bahar Yayınları, 1967), 67.

⁵³ Celâlüddîn es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-Arabî, 1409/1989), 2: 144.

diğini söylerdi, isnadsız dinini öğrenmek isteyen kimsenin durumu, yükseye merdivensiz çıkmak isteyen kimsenin durumu gibidir.”⁵⁴ demekle isnadın önemini ifade ettiğini görmekteyiz. Kendisi aynı zamanda tarikat şeyhi olup âlim ve fâzıl bir aileye mensuptur. Bu durumu, tenkit ettiği hususlara verdiği yanıtlardaki ifadelerinden, müdakkik tavrından ve incelikli üslûbu ile hakaret etmeden yaptığı ilmî eleştirilerden anlayabiliyoruz.

Kaynaklar

- » Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. Thk. Şuayb el-Arnaût v.dğr. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- » Albayrak, Sadık. *Son Devir Osmanlı Uleması (İlmiye Ricâlinin Terâcimi-i Ahvâli)*. İstanbul: Zafer Matbaası, 1981.
- » Ali, Muhammed Kürd. *el-Muâsirün*. Dimaşk: Dâru Ebî Bekr, 1401/1980.
- » Caetani, Leone. *İslam Tarihi*. Trc. Hüseyin Cahid Yalçın. İstanbul: Tanin Matbaası, 1924.
- » Duman, Hasan. *Arap Harflî Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu 1828-1928*. İstanbul: İslam Tarihi, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, IRCICA Bibliographical Series 31986.
- » Ebû Hânîfe, Nu'man b. Sâbit. *el-Fikhu'l-ekber (mea'ş-Şerhi'l-müyesser li Muhammed b. Abdîrrahmân el-Hamîs)*. el-İmaratü'l-Arabiyye: Mektebetü'l-Furkan, 1419/1999.
- » el-Hatîbu'l-Bağdâdî. *Şerefü ashâbi'l-hadîs*. Thk. M.Said Hatiboğlu. Ankara: D.İ.B. Yayınları, 1991.
- » Hamidullah, Muhammed. *Muhtasar Hadis Tarihi ve Sahîfe-i Hemmam b. Münebbih*. Trc. Kemal Kuşçu. İstanbul: Bahar Yayınları, 1967.
- » İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru sadr, 1990.
- » İbnü's-Salâh, Osman b. Abdîrrahmân. *Ulumü'l-Hadîs Mukaddimetu İbni's-Salâh*. Halep: el-Matbaatü'l-İlmiyye, 1931.
- » İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshak. *Delâilü'n-nübüvve*. Thk. Muhammed Revvâs Kal'acı ve Abdülber Abbas. Beyrut: Dârü'n-nefâis, 1406/1986.
- » İstanbul Müftülüğü. “Meşihat Arşivi Şer'iyye Sicilleri”. ts. Dosya No: 365 Defter No:6.
- » Kahraman, Alim. “Mahfil”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27: 333-334. TDV Yayınları, 2003.
- » Kahraman, Alim. “Tâhîrülmelevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39: 407. TDV Yayınları, 2010.
- » Kâfî, Ebû Ali İsmail b. el-Kâsım el-. *Emâli el-Kâfî*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, ts.
- » Kâsımî, Muhammed Saîd Cemâleddîn. *Kavâidü't-tahdîs*. Beyrut: Dâru İhyâi's-sünneti'nebeviyye, 1399/1979.
- » Köksal, Mustafa Asım. “Caetani Tarihi Üzerine Bir İnceleme”. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*. 1961. 241-250.
- » Köksal, Mustafa Asım. *Caetani'ye Reddiye: İtalyan Müsteşrik Leona Caetani'nin Yazdığı İslam Tarihi'ndeki İsnat ve İftiralarla Cevap*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2015.
- » Mâlik b. Enes. *Muvatta'*. Thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Abuzabi, 2004.
- » Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi' u's-sahîh*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- » Seâlebî, Muhammed b. İsmail. *Fikhu'l-luga ve esrâri'l-Arabiyye*. Thk. Yasin el-Eyyübî. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1420/2000.
- » Süyûtî, Celâlüddîn. *Tedribü'r-râvî*. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-Arabî, 1409/1989.
- » Şakiroğlu, Mahmut H. “Leone Caetani”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6: 544-545. 1992.
- » Şenburç, Muhammed Masum. *Osmanlı Müelliflerinden Yusuf Zâhir Efendi ve Usûli-Hadîs'e Dair Eseri*. Yükseklikans, Marmara Üniversitesi, 2004.
- » Şeybânî, Muhammed b. Hasan. *el-Câmi'u's-sagîr (mea Şerhi'n-Nâfi'l-kebir li'l-Leknevî)*. Pakistan: İdâretü'l-Kur'ân, 1411/1990.
- » Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-evsat*. Kahire: Dârü'l-Haremeyn, ts.
- » Tanman, M. Baha. “Hasîrizâde Tekkesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16:

⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefü ashâbi'l-hadîs*, thk. M.Said Hatiboğlu (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991), 41.

- 384-387. Ankara: TDV Yayınları, 1997.
- » Tanman, M. Baha. "Mehmet Elif Efendi". *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*. İstanbul: Yapı Kredi Kültür Sanat Yayınları, 1999.
 - » Tirmizî, Ebû İsnâ Muhammed b. İsnâ b. Sevre. *el-Câmi' u's-sahîh*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir ve v.dğr. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1962-1382.
 - » Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 1992.
 - » Vassaf, Hüseyin. *Sefîne-i Evlyâ*. Trc. Mehmet Akkuş - Ali Yılmaz. İstanbul: Seha Neşriyat, 1990.
 - » Zeccâcî, Ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshak el-Bağdâdî. *Emâli ez-Zeccâcî*. Thk. Abdüsselam Hârûn. Beyrut: Dârü'l-cil, 1407/1987.
 - » Zirikî, Hayrüddîn. *el-A'lâm*. Beyrut: Dârü'l-ilm li'l-melâyîn, 2002.